

بررسی تطبیقی مرحله تحت نظر در آیین دادرسی کیفری ایران و فرانسه*

- محمد آشوری^۱
- روح‌الله سپهری^۲

چکیده

تحت نظر، ترجمه تحت‌اللفظی «garde à vu» در زبان فرانسه است که در قانون آ.د.ک. مصوب ۱۳۷۸ و به ویژه در لایحه آ.د.ک. بدان پرداخته شده و ناظر به مرحله‌ای از فرایند دادرسی کیفری است که مظنون به ارتکاب جرم، در بازداشت نیروهای پلیس (ضابطان دادگستری) به سر می‌برد. این مرحله از بازداشت به دلیل شرایط خاص حاکم بر آن، نسبت به حقوق مظنون به ارتکاب جرم، اهمیت بسیاری دارد. تجربه نشان داده است که در این مرحله، حقوق مظنون در مقایسه با دیگر مراحل دادرسی کیفری، بیشتر در معرض تضییع قرار می‌گیرد، به طوری که در برخی موارد، سرنوشت دعوای کیفری در همین مدت نسبتاً کوتاه که وی در اختیار پلیس است مخصوصاً در جرایم معمولی (عام) رقم می‌خورد. بنابراین در چند دهه اخیر، قانون‌گذاران کشورهای مختلف، مقررات دقیقی را برای

* تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۷/۲۶ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۱۰/۲۱.

۱. استاد دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران (ashuri_mohammad@yahoo.com).
۲. دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی (نویسنده مسئول) (sepehri321@yahoo.com).

مرحله تحت نظر وضع کرده‌اند. از سوی دیگر، با توجه به لزوم نگهداری فرد نزد نیروهای پلیس برای انجام تحقیقات اولیه و سرعت عمل در حفظ دلایل و آثار جرم و جلوگیری از پیامدهای گسترده جرم ارتكابی به ویژه در جرایم سازمان‌یافته، تروریستی و امنیتی، حقوق مظنونان به ارتكاب جرایم یادشده در این مرحله با استثنائات فراوانی روبه‌رو شده است. در این مقاله، وضعیت قانون ایران و فرانسه (با لحاظ قانون ۱۴ آوریل ۲۰۱۱ آن کشور) و نیز ابداعات لایحه آیین دادرسی کیفری ایران و تفاوت‌های آن‌ها بررسی شده است.

واژگان کلیدی: تحت نظر، حقوق شخص تحت نظر، استثنائات، جرایم سازمان‌یافته، تروریستی و امنیتی.

مقدمه

تحت نظر^۱ ناظر به مرحله‌ای است که مظنون در بازداشت نیروهای پلیس به سر می‌برد. تحت نظر، اختیار و نه حقی است که به ضابطان دادگستری اجازه می‌دهد تا در شرایطی خاص، افراد مظنون به ارتكاب جرم را برای مدتی که امروزه در بسیاری از کشورها با لحاظ شدت مجازات جرم یا نوع جرم ارتكابی تعیین می‌شود، به منظور حصول نتایج مورد نظر قانون‌گذار در اماکن پلیس نگهداری کنند. غالباً در جریان تحت نظر پلیس می‌تواند به جمع‌آوری دلایل ضروری پردازد و مانع از بین رفتن آثار و دلایل جرم و گسترش دامنه پیامدهای آن گردد. این در حالی است که گفته می‌شود شخص تحت نظر، به دلیل برخی محدودیت‌ها و شرایط و بعضاً برگزاری جلسات استماع و بازجویی متعدد از سوی نیروهای پلیس در این مدت، در وضعیتی ناپایدار، معلق و در موضع ضعف قرار دارد (بوریگان و سیمون، ۱۳۸۹: ۱۲۵).

بر اساس فرض برائت و حق آزادی افراد به عنوان یکی از اصول مسلم حقوقی، قرار دادن فرد در شرایط تحت نظر اقدامی مغایر اصل بوده و باید به صورت محدود اعمال گردد. از این منظر، دو مرحله تحت نظر و بازداشت موقت وضعیتی مشابه دارند و هر دو منجر به سلب آزادی می‌شوند. بر اساس اقتضای این اصل مهم، تعیین شرایط و تشریفات مشخص قانونی برای سلب آزادی افراد و محدود نمودن آن در موارد استثنایی است و به همین دلیل، نگهداری فرد از سوی پلیس خارج از ضوابط مقرر قانونی،

1. Garde à vue.

بازداشت غیر قانونی محسوب شده، مجازات قانونی در پی دارد. بین بازداشت موقت به عنوان یکی از قرارهای تأمین قضایی و تحت نظر به عنوان یک اختیار سالب آزادی از سوی نیروهای پلیس باید تفکیک نمود؛ مقتن در ماده ۲۴ آ.د.ک. مصوب ۱۳۸۷ در موضوع جرایم مشهود، از عبارت «بازداشت متهم جهت تکمیل تحقیقات» استفاده نموده که نباید آن را با «بازداشت موقت» به عنوان یکی از قرارهای تأمین اشتباه گرفت. به همین دلیل در ادامه ماده مذکور آمده است:

حداکثر تا مدت ۲۴ ساعت می‌تواند متهم را تحت نظر نگهداری نموده و در اولین فرصت باید مراتب را جهت اتخاذ تصمیم قانونی به اطلاع مقام قضایی برسانند.

نگهداری فرد در وضعیت تحت نظر برای انجام تحقیقات اولیه، تسریع در جمع‌آوری ادله، جلوگیری از تأثیر مرور زمان و از بین رفتن ادله و آثار ناشی از جرم، امری ضروری است. در حال حاضر مقررات مربوط به تحت نظر در حقوق فرانسه در مقایسه با حقوق ایران به تفصیل و با دقت لازم تدوین شده است و به وضوح می‌توان گفت که قانون‌گذار ایران در قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۷۸ اهتمام چندانی به وضعیت فرد در این مرحله ندارد و بسیاری از تضمین‌های لازم را پیش‌بینی نکرده و حتی مطابق برخی نظرات قضایی، تحت نظر به عنوان یک مرحله در فرایند دادرسی کیفری پذیرفته نشده است.^۱ در مقابل همان‌گونه که اشاره شد، مقتن فرانسوی ضمن پذیرش استثنائاتی درباره حقوق مظنون در موارد خاص، تشریفات و حقوق مشخصی را

۱. اداره کل حقوقی و تدوین قوانین قوه قضاییه در نظریه مشورتی شماره ۶۷/۵/۸-۷/۱۹۷۶، این‌گونه اظهار نظر نموده است: «زندانی و بازداشتی به عنوان تحت نظر بودن در قانون پیش‌بینی نشده تا بحث از شمول مقررات مربوط به زندان‌ها در مورد آن مطرح شود... چون در فاصله تکمیل پرونده و اخذ تأمین قضایی، مظنون به ارتکاب جرم زندانی نیست و در عین حال به منظور جلوگیری از فرار احتمالی باید در دسترس مأمورین باشد. اصطلاح تحت نظر به کاررفته یعنی تا اعزام به مرجع قضایی زیر دید مأمورین قرار گیرد».

در نظریه شماره ۸۰/۵/۱-۷/۲۷۲۹ آمده است: «مجوزی برای اینکه متهم در اختیار ضابطین دادگستری قرار داده شود و او را در محلی غیر از بازداشتگاه یا زندان قانونی نگهداری نمایند وجود ندارد؛ زیرا اگر برای متهم قرار تأمین صادر نشده باشد، نگهداری و سلب آزادی او غیر قانونی است... و در مورد متهمین زندانی، چنانچه ضابطین دادگستری احتیاج به تحقیقی از آنان داشته باشند می‌توانند این تحقیقات را در بازداشتگاه یا زندان انجام دهند».

برای همهٔ مظنونان در نظر گرفته است. به ویژه قانون مصوب ۱۴ آوریل ۲۰۱۱، تحولی گسترده را در قوانین مربوط به تحت نظر در قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه ایجاد نموده است. در این قانون سعی بر آن است تا بسیاری از موضوعات مرتبط با حقوق مظنون، متناسب با شرایط جدید بازنگری شده و به خصوص استثنائات متعددی، متناسب با شدت جرم ارتكابی یا ضرورت‌های تحقیق نسبت به مقررات سابق تدوین شود. در ایران، در لایحهٔ آیین دادرسی کیفری به خلأهای قانونی فعلی در بحث تحت نظر توجه شده و سعی بر آن بوده که مقرراتی مشابه حقوق فرانسه و برخی کشورها و نه منطبق با آن‌ها، برای شخص تحت نظر پیش‌بینی شود. همان‌گونه که اشاره شد، در فرایند دادرسی کیفری، تحت نظر با چالشی جدی میان دو امر مهم یعنی حقوق مظنون از یک سو و حفظ نظم و امنیت عمومی از سوی دیگر مواجه است که این موضوع ناشی از شرایط و وضعیت خاص آن است. اصولاً در این مرحله، نظارت مستقیم مقام قضایی محدود بوده و بسیاری از ضمانت‌اجراهای مربوط به حقوق افراد مظنون یا متهم به خوبی قابل اجرا نیست. علاوه بر این، مشکلات ناشی از عدم احاطهٔ کامل ضابطان به مسائل دقیق آیین دادرسی کیفری در مرحلهٔ تحت نظر وجود دارد، می‌تواند دادرسی منصفانه را با چالش‌هایی مواجه کند. در این مقاله، موضوع تحت نظر در سه گفتار ۱- آغاز تحت نظر ۲- مدت تحت نظر ۳- حقوق مظنون در شرایط تحت نظر، در دو نظام دادرسی کیفری ایران و فرانسه بررسی می‌شود. همگام با قوانین موجود، به لایحهٔ آ.د.ک. نیز که مراحل تصویب خود را می‌گذراند اشاره خواهد شد.

گفتار اول: آغاز تحت نظر

مطابق مقررات کنونی آیین دادرسی کیفری ایران، مقدمهٔ قرار گرفتن فرد در وضعیت تحت نظر (حداکثر تا ۲۴ ساعت)، دستگیری وی در جریان یک جرم مشهود است.^۱ هرچند قانون‌گذار در مادهٔ ۱۲۳ آ.د.ک. نیز در بحث مربوط به جلب متهم در جرم غیر

۱. مادهٔ ۲۴ آ.د.ک. در بحث جرم مشهود مقرر می‌دارد: «ضابطین دادگستری... حداکثر تا ۲۴ ساعت می‌توانند متهم را تحت نظر نگهداری نموده و در اولین فرصت باید مراتب را جهت اتخاذ تصمیم قانونی به اطلاع مقام قضایی برسانند».

مشهود با دستور سابق قضایی، از عبارت تحت نظر استفاده نموده،^۱ اما باید گفت که عبارت تحت نظر در این ماده با ماهیت حقوقی تحت نظر مغایر است و این نگهداری که می‌تواند مطابق جواز ماده تا ۲۴ ساعت ادامه یابد، به هیچ وجه با موضوع و ماهیت جلب که همانا آوردن متهم «تحت الحفظ» در اسرع وقت نزد مقام قضایی است، مطابقت ندارد و در واقع این نگهداری، بدون ضرورت تجویز شده است (اردبیلی، ۱۳۸۳: ۲۰۸). به همین دلیل، این اشکال در لایحه آ.د.ک. برطرف گردیده و عبارت تحت نظر و مدت ۲۴ ساعت حذف و عبارت «تحت الحفظ» جایگزین شده است.^۲ با این تفصیل، مطابق قانون ایران، تنها به دنبال دستگیری در وضعیت یک جرم مشهود، فرد در وضعیت تحت نظر قرار می‌گیرد.

ضابط قضایی موظف است بلافاصله پس از دستگیری و بازداشت فرد، مقام قضایی را مطلع و در وضعیت جلب، متهم را به وی تحویل دهد. چنانچه نگهداری ضرورت یابد موضوع اتهام با ذکر دلایل بلافاصله کتباً به متهم ابلاغ شود (آ.د.ک.: ماده ۲۴). از سوی دیگر هر گونه دستگیری و بازداشت از سوی ضابط قضایی در غیر شرایط تعریف شده برای جرم مشهود ممنوع است و در جرم غیر مشهود نیز مقام قضایی تنها در صورتی می‌تواند دستور جلب صادر نماید که دلایل کافی برای جلب در اختیار داشته باشد (آ.د.ک.: ماده ۱۲۴).^۳ قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی مصوب ۱۳۸۳ در این زمینه ضمن تأکید بر اصل منع دستگیری و بازداشت، در بند ۵ ماده واحده مقرر می‌دارد:

اصل منع دستگیری و بازداشت افراد ایجاب می‌کند که در موارد ضروری نیز به حکم و ترتیبی باشد که در قانون معین گردیده است و ظرف مهلت مقرر، پرونده به مراجع صالح قضایی ارسال شود و خانواده دستگیرشدگان در جریان قرار گیرند.

۱. مطابق ماده ۱۲۳ آ.د.ک.: «متهم از هنگام ابلاغ برگ جلب تا حضور نزد قاضی تحت نظر و محافظت خواهد بود».

۲. بر اساس ماده ۱۸۲ لایحه: «مأمور جلب پس از ابلاغ برگه جلب، متهم را دعوت می‌کند که با او نزد بازپرس حاضر شود. چنانچه متهم امتناع کند، مأمور او را جلب و تحت الحفظ نزد بازپرس حاضر می‌نماید و در صورت نیاز می‌تواند از سایر مأموران کمک بخواهد».

۳. شایان ذکر است که در لایحه آ.د.ک. نیز مشابه این ماده وجود دارد، لیکن عبارت «دلایل کافی» به عبارت «دلایل کافی برای توجه اتهام» تغییر یافته و با این اقدام امکان جلب فرد محدودتر گشته است.

لایحه آ.د.ک. برای حمایت بیشتر از شخص تحت نظر تکالیف بیشتری را از آغاز تحت نظر متوجه ضابطان دادگستری و سایر مقامات مربوطه نموده است. در این زمینه بر اساس ماده ۴۹:

به محض آنکه متهم تحت نظر قرار گرفت، حداکثر ظرف یک ساعت، مشخصات سجلی، شغل، آدرس و علت تحت نظر قرار گرفتن وی، به هر طریق ممکن به دادرسی محل اعلام می‌شود. دادستان هر شهرستان با درج مشخصات مزبور در دفتر مخصوص و رایانه، با رعایت مقررات فصل دوم از بخش هشتم این قانون راجع به دادرسی الکترونیکی، نظارت لازم را برای رعایت حقوق این افراد اعمال می‌نماید و فهرست کامل آنان را در پایان هر روز به رئیس کل دادگستری استان مربوط اعلام می‌نماید تا به همان نحو ثبت شود.

این ماده را باید از تحولات مهم در دادرسی کیفری ایران محسوب نمود که در راستای حمایت از شخص تحت نظر پیش‌بینی شده است. تعیین مهلت‌های مشخص جهت ثبت اطلاعات فرد و اطلاع‌رسانی به مقامات بالاتر و ایجاد بانک اطلاعات الکترونیک از مشخصات افراد تحت نظر جهت نظارت و کنترل بهتر بر وضعیت شخص تحت نظر از ابداعات این ماده است. البته همان طور که در ادامه ذکر خواهد شد بر خلاف لایحه که حداکثر یک ساعت جهت اطلاع به دادرسی محل به ضابطان مهلت داده، در قانون فرانسه این الزام از لحظه آغاز تحت نظر شروع می‌شود. در قانون آ.د.ک. فرانسه زمان شروع تحت نظر در وضعیت جرم مشهود، از لحظه سلب آزادی فرد و در موردی که وی به اراده خود و بدون الزام مأموران نزد افسر پلیس قضایی حاضر می‌شود از زمان جلسه استماع وی آغاز می‌شود.^۱ مطابق ماده ۲-۶۲ آ.د.ک. فرانسه (مصوب ۱۴ آوریل ۲۰۱۱):

تحت نظر تدبیری الزام‌آور است که بر اساس تصمیم پلیس قضایی و تحت نظارت مقام قضایی، نسبت به فردی که علیه وی یک یا چند دلیل قابل قبول بر ظن به ارتکاب یا شروع به ارتکاب یک جنایت یا جنحه با مجازات حبس وجود دارد، اعمال می‌گردد. این تدبیر باید تنها شیوه برای تحقق حداقل یکی از اهداف زیر باشد:

1. Cass. crim, 10 juill. 2002, PG-CA Paris, Juris-Data NO 015535. V. aussi: Cass. crim, 5 déc. 2001, Ejbh: Juris-Data No 012597 (Guinchard, 2008: 495).

- ۱- فراهم شدن امکان اجرای تحقیقاتی که نیازمند حضور یا مشارکت فرد است؛
- ۲- تضمین حضور شخص نزد دادستان جمهوری (شهرستان) به گونه‌ای که این مقام قضایی نسبت به تداوم تحقیقات اطمینان حاصل نماید؛
- ۳- ممانعت از ایجاد تغییرات در دلایل یا شواهد عینی موجود؛
- ۴- ممانعت از اعمال فشار مرتکب بر شهود، قربانیان و همچنین خانواده یا نزدیکان ایشان؛
- ۵- ممانعت از تبانی فرد با سایر افرادی که مظنون به معاونت یا مشارکت در جرم ارتكابی هستند؛
- ۶- تضمین اجرا و به نتیجه رسیدن اقدامات و تدابیر طراحی شده جهت توقف جنایت یا جنحه.

بر این اساس، دستوردهنده تحت نظر مکلف است اثبات نماید که این تدبیر تنها شیوه رسیدن به دست کم یکی از اهداف شش گانه فوق است. علاوه بر این، بر اساس ماده ۶۳ آ.د.ک. فرانسه افسر پلیس قضایی موظف گردیده تا از لحظه شروع تحت نظر، دادستان جمهوری (شهرستان) را از محل تحت نظر، دلایل توجیهی این اقدام و زمان و ماهیت جرم ارتكابی مظنون آگاه سازد. همان گونه که اشاره شد مشابه این الزام یعنی اعلام فوری به دادستان شهرستان در لایحه آ.د.ک ایران نیز پیش بینی شده است. این اقدام در راستای وظیفه نظارتی دادستان شهرستان بر مراکز تحت نظر است.^۱ ضمناً هنگامی که دلیل قابل قبولی بر ظن به ارتكاب یا شروع به ارتكاب جرم از ناحیه فرد موجود نباشد، نمی توان او را در بازداشت نگه داشت مگر برای یک مدت ضروری و صرفاً برای استماع و کنترل هویت فرد که این مدت نیز نباید بیش از ۴ ساعت باشد (آ.د.ک. فرانسه: ماده ۶۲).

۱. بر اساس ماده ۴۱ آ.د.ک. فرانسه: «دادستان جمهوری (شهرستان) بر تدابیر تحت نظر نظارت می کند. او از مکان های تحت نظر هر زمان که ضروری بداند و حداقل یک بار در سال بازدید می کند و تعداد و فواصل زمانی بازدیدهای انجام شده از این مکان ها را در دفتری ثبت می نماید».

ماده ۳۳ لایحه آ.د.ک. نیز مقرر می دارد: «دادستان به منظور نظارت بر حسن اجرای وظایف ضابطان، واحدهای مربوط را حداقل هر دو ماه یک بار مورد بازرسی قرار می دهد و در هر مورد، مراتب را در دفتر مخصوصی که به این منظور تهیه می شود، قید و دستورات لازم را صادر می کند».

گفتار دوم: مدت تحت نظر

با توجه به اینکه در شرایط تحت نظر، مانند وضعیت بازداشت موقت، آزادی فرد سلب می‌گردد، لازم است که مدت آن مشخص گردد. این مدت با توجه به شرایط خاص تحت نظر بسیار محدودتر از بازداشت موقت است. در قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه با دو مدت عادی و استثنایی مواجه‌ایم. در قانون ایران و لایحه آ.د.ک. قانون‌گذار صرفاً یک مدت ثابت را که در همه جرایم و وضعیت‌ها یکسان است، تعیین نموده و درباره افزایش آن به تناسب جرم و شرایط خاص آن سکوت کرده است.

الف) مدت عادی تحت نظر

هم قانون آ.د.ک. ایران و هم قانون فرانسه مدتی را به عنوان مدت حداقل برای تحت نظر تعیین کرده‌اند. این مدت در هر دو نظام حقوقی یکسان و ۲۴ ساعت است. مواد ۲۴ و ۱۲۳ آ.د.ک. مصوب ۱۳۷۸ مدت ۲۴ ساعت را تعیین کرده است. در ماده ۴۶ لایحه آ.د.ک. نیز آمده است:

در هر حال ضابطان نمی‌توانند بیش از ۲۴ ساعت متهم را در تحت نظر قرار دهند.

در قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه (بند دوم، ماده ۶۳) مقرر گردیده است:

مدت نگهداری تحت نظر نمی‌تواند از ۲۴ ساعت تجاوز نماید.

این مدت را در هر دو نظام حقوقی همانند بسیاری نظام‌های حقوقی دیگر می‌توان به عنوان یک مدت حداقل و عادی تحت نظر محسوب نمود. هر گونه افزایش این مدت نیازمند دستور مقام قضایی و انجام تشریفات قانونی در هر دو کشور است.

ب) افزایش استثنایی مدت تحت نظر

تجربه عملی و اقتضای برخی جرایم ایجاب می‌کند که فرد مظنون، مدت بیشتری را جهت تکمیل تحقیقات اولیه و تسریع در حفظ دلایل و آثار جرم و جلوگیری از تبعات گسترده آن، به خصوص در جرایم امنیتی و سازمان‌یافته، در کلاتری‌ها و محل نیروهای پلیس به سر برد. در این بخش رویکرد قانون‌گذار ایران و فرانسه به موضوع تحت نظر یکسان نیست؛ قانون‌گذار ایرانی در خصوص استمرار نگهداری تحت نظر

ساکت است و سرنوشت مظنون را در خصوص ادامه بازداشت یا آزادی او، به نظر مقام قضایی موکول کرده است و مطلقاً در مورد امکان تمدید مدت تحت نظر در اماکن نگهداری پلیس، مقرراتی وضع ننموده است. این روند در لایحه آ.د.ک. نیز دنبال شده است.

با این حال در قانون فرانسه به این مهم توجه شده و امکان تمدید مدت تحت نظر متناسب با پیچیدگی و شدت جرم ارتكابی و ضرورت‌های تحقیق توسط مقام قضایی پیش‌بینی شده است.

۱- تمدید اولیه مدت تحت نظر

همان‌گونه که ملاحظه شد مدت عادی تحت نظر یعنی مدت ۲۴ ساعت به صورت یک قاعده عمومی تعیین گردیده است. در قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه، قانون‌گذار بلافاصله بعد از ذکر این قاعده (بند ۲ ماده ۶۳) می‌گوید:

با این وجود، با مجوز کتبی و موجه دادستان جمهوری (شهرستان)، چنانچه جرمی که شخص در مظان ارتكاب یا شروع به ارتكاب آن قرار گرفته یک جنایت یا جنحه با مجازات حبس یک سال یا بیشتر از آن باشد و نگهداری فرد تنها شیوه^۱ دستیابی به حداقل یکی از اهداف مصرح در بندهای ۱ تا ۶ ماده ۶۲-۲ باشد،^۲ تحت نظر می‌تواند برای ۲۴ ساعت دیگر تمدید شود. برای صدور مجوز تمدید، حضور شخص تحت نظر نزد دادستان جمهوری (شهرستان) ضروری است. حضور نزد دادستان می‌تواند از طریق یک ارتباط مخابراتی صوتی - تصویری صورت گیرد. به طور استثنایی، صدور مجوز تمدید می‌تواند با تصمیم مکتوب و موجه دادستان و بدون حضور قبلی نزد وی صادر گردد.

بدین ترتیب پس از انقضای مدت ۲۴ ساعت که به دستور و تصمیم افسر پلیس قضایی صورت می‌گیرد، در ادامه آن دخالت دادستان جمهوری (شهرستان) برای ۲۴ ساعت دوم و مداخله و اتخاذ تصمیم قاضی آزادی‌ها و بازداشت پس از گذشت ۴۸ ساعت ضروری است. تذکر این نکته نیز لازم است که تا قبل از اصلاحات قانونی ۲۰۱۱،^۳

1. L'unique moyen.

۲. برای آگاهی بیشتر ر.ک: گفتار اول.

3. Loi n°2011-392 du 14 avril 2011 - art. 3.

تمدید صرفاً منوط به اجازه دادستان جمهوری (شهرستان) و معرفی و ضرورت حضور شخص مظنون نزد دادستان نیز منوط به تشخیص او بود، اما پس از اصلاحات، تمدید با محدودیت‌های بیشتری مواجه گردیده و حضور نزد دادستان به عنوان یک اصل مطرح شده و تمدید مدت تحت نظر برای ۲۴ ساعت دوم، همانند آنچه در بازداشت موقت وجود دارد باید به عنوان «تنها شیوه» برای تحقق حداقل یکی از اهداف شش‌گانه مصرح در ماده ۲-۶۲ باشد.

لذا با تصویب قانون ۲۰۱۱، صرف اجازه دادستان که می‌تواند به صورت تلفنی یا سایر روش‌های ارتباطی نیز اخذ شود، کافی نیست. ضمناً در جنبه‌هایی با حبس کمتر از یک سال و در امور خلافی، امکان نگهداری فرد در تحت نظر بیش از ۲۴ ساعت وجود ندارد. مشابه این تمدید مدت، در قانون آ.د.ک. مصوب ۱۳۷۸ و لایحه آ.د.ک. مشاهده نمی‌شود و در هر دو متن، قانون‌گذار صرفاً بازپرس را مکلف نموده تا بلافاصله تحقیق از متهم را شروع و تکلیف وی را مشخص نماید.

۲- تمدید استثنایی مدت تحت نظر در جرایم بانندی و سازمان‌یافته

در حقوق فرانسه مدت تحت نظر به یک بار تمدید و آن نیز به تصمیم دادستان جمهوری و با شرایطی که بیان شد، محدود نمی‌گردد. در قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه در مبحث سوم از بخش بیست و پنجم قانون، تحت عنوان «آیین دادرسی قابل اجرا برای جنایت و بزهکاری بانندی و سازمان‌یافته» و در ماده ۸۸-۷۰۶ آمده است:

در راستای اجرای مواد ۶۳، ۷۷ و ۱۵۴ (مربوط به تحت نظر) در صورتی که ضرورت‌های تحقیق یا رسیدگی در مورد یکی از جرایم مندرج در ماده ۷۳-۷۰۶ قانون آ.د.ک. ایجاب نماید،^۱ تحت نظر یک شخص می‌تواند به طور استثنایی^۲ موضوع دو تمدید اضافی ۲۴ ساعته قرار گیرد. مجوز این تمدیدها به درخواست دادستان جمهوری (شهرستان) و با تصمیم کتبی و موجه قاضی آزادی‌ها و بازداشت یا قاضی

۱. ماده ۷۳-۷۰۶ در بخش مربوط به نحوه رسیدگی به جنایت و بزهکاری سازمان‌یافته در ۱۸ بند به معرفی جنایات و جنبه‌هایی که به صورت سازمان‌یافته ارتکاب یابند، پرداخته است؛ جنایاتی همچون قتل، شکنجه و اعمال وحشیانه، قاچاق مواد مخدر، آدم‌ربایی، قاچاق انسان، قوادی، سرقت، تخریب، جنایات و جنبه‌های ایجادکننده اعمال تروریستی، پولشویی و

2. à titre exceptionnel.

تحقیق صادر می‌گردد... شخص تحت نظر باید نزد قاضی که دستور تمدید مدت را صادر کرده است حاضر و معرفی گردد.

بر اساس ماده مذکور، این امکان وجود دارد که چنانچه ضرورت تحقیق ایجاب نماید به جای دو مرتبه تمدید ۲۴ ساعته، به یک تمدید ۴۸ ساعته اکتفا شود. در چنین مواردی مجموع ساعات تحت نظر تا ۹۶ ساعت افزایش می‌یابد. همچنان که ملاحظه شد قانون‌گذار با تصریح به واژگان «به طور استثنایی» در ماده ۷۰۶-۸۸، در مقام بیان دو قاعده عمومی است: اول اینکه اصل بر عدم تمدید مدت تحت نظر و ضرورت رعایت مقررات ماده ۶۳ (شرایط تحت نظر) است و دوم اینکه قبل از هر گونه تمدید، متهم باید نزد یک قاضی مستقل حضور یابد تا این مقام قضایی با لحاظ استدلال‌های دادستان به اتخاذ تصمیم، اعم از تمدید یا اجتناب از آن مبادرت ورزد.

۳- تمدید استثنایی و فوق‌العاده مدت تحت نظر در جرایم تروریستی

پیش‌بینی استثنائات در جرایم خاص و تا مدت ۹۶ ساعت ظاهراً از نظر قانون‌گذار فرانسوی کافی نبوده است. تمدیدهای اشاره‌شده همه جرایم مصرّح در ماده ۷۰۶-۷۳ شامل انواع جرایم علیه اموال، اشخاص و امنیت عمومی را به شرط دارا بودن ویژگی سازمان‌یافتگی^۱ در بر می‌گیرد. با اصلاحات قانونی صورت گرفته در سال ۲۰۱۱ مدت‌های پیش‌گفته به طور استثنایی تا ۱۴۴ ساعت در صورت خطر قریب‌الوقوع یک اقدام تروریستی، قابل افزایش است. طبق ماده ۷۰۶-۸۸-۱ (مصوب ۱۴ آوریل ۲۰۱۱):

چنانچه در جریان اولیه تحقیق یا تحت نظر، نشان از خطر جدی و قریب‌الوقوع یک عمل تروریستی در فرانسه یا خارج از فرانسه باشد یا ضرورت‌های همکاری بین‌المللی اجباراً اقتضا نماید، قاضی آزادی‌ها و بازداشت می‌تواند به طور استثنایی، دستور تمدید فوق‌العاده ۲۴ ساعت مدت تحت نظر را که برای یک بار دیگر نیز تجدیدپذیر است، صادر نماید.

۱. ماده ۱۳۲-۷۱ قانون جزای فرانسه مقرر می‌دارد: «هر گروه متشکل یا هر گونه توافقی با هدف تمهید ارتکاب یک یا چند جرم که به صورت یک یا چند اقدام مادی متجلی می‌شود یک گروه یا باند سازمان‌یافته در معنای قانونی آن را تشکیل می‌دهد».

همان گونه که ماده صراحت دارد احراز وجود خطر قریب‌الوقوع جدی تروریستی برای تمدید مدت تحت نظر ضروری است. از دیگر نکات قابل تأمل اینکه درباره تمدید اولیهٔ مازاد بر ۲۴ ساعت، همان گونه که قبلاً هم اشاره شد، صدور جواز آن در اختیار دادستان جمهوری (شهرستان) می‌باشد، لیکن در تمدید استثنایی در جرایم بانندی و سازمان‌یافته، صدور جواز از اختیارات قاضی آزادی‌ها و بازداشت به درخواست دادستان جمهوری یا قاضی تحقیق پرونده است و در مورد تمدید استثنایی مدت در جرایم تروریستی، صدور جواز تمدید طبق قانون صرفاً از اختیارات قاضی آزادی‌ها و بازداشت است. در مجموع، عملکرد قانون‌گذار فرانسوی مؤید این مطلب است که هر اندازه مدت تحت نظر طولانی‌تر می‌شود ضوابط و تشریفات صدور جواز تمدید نیز بیشتر می‌شود.

گفتار سوم: حقوق متهم تحت نظر

برای رعایت حقوق بنیادین متهم در مرحلهٔ تحت نظر، مقرراتی در هر دو نظام حقوقی ایران و فرانسه وضع گردیده است. این مقررات در نظام حقوقی فرانسه، به دلیل نگاه متفاوت آن به مقولهٔ تحت نظر به تفصیل بیان گردیده است.

البته به برخی از حقوق فرد تحت نظر، در لایحهٔ آ.د.ک. ایران نیز توجه شده است، اما به شرحی که در ادامه نیز خواهد آمد (در بحث مربوط به تمدید مدت ملاحظه شد) به نظر می‌رسد تمامی سازوکارهای قانونی، آن گونه که در قانون فرانسه و حقوق بسیاری از کشورهای دیگر وجود دارد، مدنظر نبوده است. در ادامه پس از بیان اجمالی حقوق مظنون در فرانسه به حقوق مندرج در لایحهٔ آ.د.ک. می‌پردازیم.

بر اساس مادهٔ ۱-۶۳ آ.د.ک. فرانسه:

شخصی که در شرایط نگهداری تحت نظر قرار دارد فوراً توسط افسر پلیس قضایی یا تحت نظارت او توسط مأمور پلیس قضایی، به زبانی که برای او قابل فهم باشد و در صورت اقتضا به شیوه‌ای مکتوب، از مطالب زیر مطلع می‌شود:

۱- از محل نگهداری تحت نظر خود و همچنین از مدت نگهداری و از تمدید یا تمدیدهایی که با آن مواجه خواهد شد.

۲- از ماهیت و زمان مفروض جرمی که مظنون به ارتکاب یا شروع به ارتکاب آن است.

۳- از اقدامی که می‌تواند از آن بهره‌مند شود شامل:

- حق اطلاع به یکی از نزدیکان یا کارفرمای خود مطابق ماده ۲-۶۳؛

- حق معاینه توسط یک پزشک مطابق ماده ۳-۶۳؛

- حق همراهی یک وکیل، مطابق مواد ۱-۳۳ و ۳-۴۳؛

- در جلسات استماع، بعد از اظهار هویت خود به بیان اظهارات شخصی یا پاسخ به سؤالات مطروحه پردازد یا از پاسخ‌گویی به سؤالات امتناع نماید.

مشابه حقوق مذکور در مواد ۴۸، ۴۹، ۵۱ و ۵۰ از لایحه آ.د.ک. و ماده واحده قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی با تفاوت‌هایی، تصریح شده است که در ادامه در کنار حقوق مطرح در قانون فرانسه بررسی می‌شوند.

الف) حق اطلاع از موضوع اتهام

طبق اصل ۳۲ قانون اساسی ایران، «در صورت بازداشت، موضوع اتهام باید با ذکر دلایل بلافاصله کتباً به متهم ابلاغ و تفهیم شود». ماده ۲۴ آ.د.ک. مصوب ۱۳۷۸ نیز در خصوص بازداشت ناشی از وضعیت جرم مشهود مقرر می‌دارد: «موضوع اتهام باید با ذکر دلایل بلافاصله کتباً به متهم ابلاغ شود».

در وضعیت جرم غیر مشهود و جلب متهم نیز بر اساس ماده ۱۲۹ آ.د.ک.، «قاضی... موضوع اتهام و دلایل آن را به صورت صریح به متهم تفهیم می‌کند آنگاه شروع به تحقیقات می‌نماید».

مشابه این الزام قانونی در ماده ۵۳ لایحه آ.د.ک. آمده است. در این ماده، ضابط دادگستری مکلف است علت تحت نظر قرار گرفتن و زمان آغاز و معرفی نزد مقام قضایی را در صورت مجلس درج و به امضا یا اثر انگشت متهم برساند. در ماده ۵۲ لایحه نیز مقرر گردیده است:

هر گاه متهم تحت نظر قرار گرفت، ضابطان دادگستری مکلف‌اند حقوق مندرج در این قانون در مورد شخص تحت نظر را به متهم تفهیم و به صورت مکتوب در اختیار وی قرار دهند و رسید دریافت و ضمیمه پرونده کنند.

با توجه به اینکه حقوق مربوط به شخص تحت نظر در لایحه به طور مشخص تعریف نشده، بهتر بود مانند رویه مقنن فرانسوی که بعد از اصلاحات قانونی ۲۰۱۱

صورت گرفته، این حقوق به طور مشخص در یک ماده تعریف و بیان می‌گردید. با توجه به این مطلب، اطلاع‌رسانی به متهم از علت تحت نظر باید از ابتدای تحت نظر توسط ضابطان صورت گیرد و این منطق با اصل و قاعده است که متهم باید بلافاصله از اتهام خود آگاه شود. حق اطلاع فوری و دقیق از دلایل اتهام از این جهت دارای اهمیت است که «متهم از همان ابتدا برای دفاع و با احتمال سوء تفاهم از دستگیری خود، آمادگی لازم را پیدا کند» (هاشمی، ۱۳۸۴: ۳۰۴). کمیته حقوق بشر در این زمینه اظهار نموده که بازداشت فرد، تحت تدابیر امنیتی فوری، بدون ارائه هیچ گونه دلیل حاکی از موضوع شکایت علیه او نمی‌تواند کافی باشد (طه و اشرفی، ۱۳۸۶: ۵۰). به حق اطلاع از موضوع اتهام، در بند ۲ ماده ۹ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، بند ۲ ماده ۵ و بند ۳ ماده ۶ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر در خصوص حق برخورداری از یک دادرسی منصفانه، تصریح شده است. بند ۲ ماده ۵ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر، به صراحت حق مذکور را از اولین لحظه دستگیری که ناظر به تحت نظر است، به رسمیت می‌شناسد و حتی آن را به بازداشت‌هایی که به منظور «کنترل هویت» صورت می‌پذیرند نیز توسعه داده است. دیوان بر این نظر است که بازداشت برای کنترل هویت حتی بدون ظن خاص مغایرتی با کنوانسیون ندارد. در هر حال، حق اطلاع از موضوع اتهام در هر دو نظام حقوقی ایران و فرانسه مطرح است، اما در حقوق فرانسه همان گونه که در ماده مربوط ذکر شد اطلاع‌رسانی فقط ماهیت جرم ارتكابی را در بر نمی‌گیرد بلکه شامل محل و مدت تحت نظر، تمهیدهای احتمالی و زمان مفروض جرم ارتكابی نیز می‌شود. اقدامی که در لایحه آ.د.د.ک. ایران فراموش شده و همان گونه که در ماده مربوط مشاهده شد، الزام ضابطان به اطلاع‌رسانی به متهم صرفاً به علت تحت نظر و زمان آغاز و معرفی نزد مقام قضایی محدود شده است. این اقدام قانون‌گذار فرانسوی را می‌توان در راستای الزامات کنوانسیون اروپایی حقوق بشر در جهت رعایت هر چه بهتر و دقیق‌تر یک دادرسی منصفانه ارزیابی نمود.

حق اطلاع از موضوع اتهام و دلیل دستگیری از حقوقی است که درباره آن استثنایی وجود ندارد و می‌توان آن را از حقوق استثنای پذیر شمرد. در قانون ایران و فرانسه نیز استثنایی در این باره مطرح نگردیده و ماده ۱-۶۳ نیز آن را به صورت عام بیان نموده است.

ب) حق اطلاع به نزدیکان

حق مذکور در ماده ۱-۶۳ آ.د.ک. فرانسه با استثنایی مواجه است. بر اساس ماده ۲-۶۳ آ.د.ک. فرانسه هر شخصی که در وضعیت تحت نظر قرار دارد، می تواند به درخواست خود یکی از نزدیکانش را با تلفن مطلع نماید. این اقدام به عنوان حقی که فرد تحت نظر به اختیار خود می تواند از آن استفاده نماید، شناخته می شود.

این حق در قانون آ.د.ک. مصوب ۱۳۷۸ مطرح نشده،^۱ اما در لایحه آ.د.ک. در دو ماده ۴۹ و ۵۰ به آن اشاره شده است. بر اساس ماده ۴۹:

والدین، همسر، فرزندان، خواهر و برادر این اشخاص می توانند از طریق مراجع مزبور، از تحت نظر بودن آنان اطلاع یابند. پاسخ گویی به بستگان فوق درباره تحت نظر قرار گرفتن تا حدی که با حیثیت اجتماعی و خانوادگی اشخاص تحت نظر منافات نداشته باشد، ضروری است.

همچنین طبق ماده ۵۰ لایحه:

شخص تحت نظر می تواند به وسیله تلفن یا هر وسیله ممکن دیگر، افراد خانواده یا آشنایان خود را از تحت نظر بودن آگاه کند و ضابطان نیز مکلف اند مساعدت لازم را در این خصوص به عمل آورند. در صورتی که ضابطان بنا به ضرورت تحقیقات تشخیص دهند که فرد نباید از چنین حقی استفاده کند مراتب را جهت تصمیم مقتضی به اطلاع مقام قضایی می رسانند.

استفاده از این حق در قانون فرانسه نیز در شرایط استثنایی است. ماده ۲-۶۳ آ.د.ک.

فرانسه بعد از بیان قاعده عمومی مقرر می دارد:

اگر افسر پلیس قضایی به دلیل ضرورت های تحقیق، معتقد باشد که شخص مزبور نباید از چنین حقی استفاده کند، باید فوراً موضوع را به اطلاع دادستان جمهوری (شهرستان) برساند تا در ارتباط با این موضوع تصمیم گیری نماید.

در قانون فرانسه و لایحه آ.د.ک.، از واژه «ضرورت های تحقیق» استفاده شده که تشخیص آن در فرانسه با افسر پلیس قضایی و در ایران با ضابطان دادگستری است. البته

۱. بند ۵ ماده واحده قانون احترام به آزادی های مشروع و حفظ حقوق شهروندی بر حق اطلاع خانواده دستگیرشدگان از جریان دستگیری و بازداشت فرد تأکید می کند.

در قانون فرانسه مرجع تأیید این ضرورت، دادستان جمهوری (شهرستان) است که مقامی بالاتر از قاضی تحقیق می‌باشد، اما در لایحه صرفاً به مقام قضایی اشاره شده که در واقع، قاضی تحقیق است. البته در لایحه آ.د.ک. همان گونه که در ماده ۴۹ اشاره شد علاوه بر قید ضرورت‌های تحقیق، عدم منافات با حیثیت خانوادگی و اجتماعی اشخاص نیز مطرح گردیده که مرجع تشخیص این موضوع مطابق ظاهر ماده با ضابطان دادگستری است. در این بخش، به مرجع تأیید این تشخیص یعنی مقام قضایی اشاره نشده است. با توجه به اینکه در ماده ۵۰ به طور کلی مرجع تأیید اینکه شخص تحت نظر از حق اطلاع به نزدیکان استفاده نکند، مقام قضایی تعیین شده، می‌توان گفت که در این مورد نیز تشخیص منافات داشتن اطلاع بستگان از تحت نظر بودن شخص با حیثیت اجتماعی و خانوادگی اشخاص، با مقام قضایی است. با توجه به عبارت کلی «حیثیت اجتماعی و خانوادگی اشخاص» احتمال جلوگیری از اطلاع‌رسانی به نزدیکان با تفسیر موسّع از این عبارت وجود دارد.

ج) حق معاینه پزشکی

برای حمایت بیشتر از شخص تحت نظر، یکی از تضمین‌هایی که راه را برای سوءرفتارهای احتمالی مأموران مسدود می‌کند، پیش‌بینی امکان درخواست معاینات پزشکی از سوی شخص تحت نظر است (اردبیلی، ۱۳۸۳: ۲۲۲). به این حق در ماده ۳-۶۳ آ.د.ک. فرانسه^۱ و ماده ۵۱ لایحه آ.د.ک.^۲ توجه شده است. قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۷۸ در این باره ساکت است.^۳ این اقدام برای شخص تحت نظر یا

۱. ماده ۳-۶۳: «هر شخص تحت نظر می‌تواند به درخواست خود، توسط یک پزشک منتخب دادستان جمهوری (شهرستان) یا پلیس افسر قضایی مورد معاینه قرار گیرد... در هر زمان دادستان یا افسر پلیس قضایی می‌تواند رأساً یک پزشک برای معاینه شخص انتخاب کند».

۲. ماده ۵۱: «بنا به درخواست شخص تحت نظر یا یکی از بستگان نزدیک وی، یکی از پزشکان به تعیین دادستان از شخص تحت نظر معاینه به عمل می‌آورد. گواهی پزشک در پرونده ثبت و ضبط می‌گردد».

۳. بند ۶ ماده واحده قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی مقرر می‌دارد: «در جریان دستگیری یا بازجویی یا استطلاع و تحقیق، از ایدای افراد نظیر بستن چشم و سایر اعضا، تحقیر و استخفاف به آنان اجتناب گردد».

طبق بند ۹ این قانون نیز: «هر گونه شکنجه متهم به منظور اخذ اقرار و یا اجبار او به امور دیگر ممنوع بوده و اقرارهای اخذشده بدین وسیله حجیت شرعی و قانونی نخواهد داشت».

یکی از بستگان وی در حالت عادی یک حق محسوب می‌شود که به درخواست خود می‌تواند مطالبه نماید (Gozzi, 2003: 112). قانون‌گذار فرانسوی در کنار اعطای حق مذکور به شخص تحت نظر، به دادستان جمهوری (شهرستان) یا افسر پلیس قضایی نیز این اختیار را داده که در هر زمان نسبت به تعیین پزشک و معاینه شخص تحت نظر اقدام نماید.

همان‌گونه که قبلاً در بحث تمدید مدت بیان شد، مدت تحت نظر متناسب با شدت جرم ارتكابی قابل افزایش است. زمانی که مدت تحت نظر تمدید می‌گردد قانون‌گذار فرانسوی، اقدام به معاینه پزشکی را بر خلاف حق اختیاری قبلی، به الزامی قانونی تبدیل نموده است. در این زمینه، طبق ماده ۸۸-۷۰۶ آ.د.ک. فرانسه:

هنگامی که تصمیم به اولین تمدید گرفته می‌شود معاینه پزشکی توسط پزشک منتخب دادستان جمهوری (شهرستان)، قاضی تحقیق یا افسر پلیس قضایی انجام می‌شود.

الزام به معاینه پزشکی شخص تحت نظر، ناظر به جرایم بانندی و سازمان‌یافته است. همان‌گونه که اشاره شد تمدید مدت فوق‌العاده‌ای نیز درباره جرایم تروریستی در ماده ۸۸-۷۰۶ آ.د.ک. فرانسه پیش‌بینی شده است. متناسب با این تمدید مدت که می‌تواند تا ۱۴۴ ساعت افزایش یابد، قانون‌گذار در جهت حفظ حقوق متهم و ممانعت از هر گونه اجبار یا شکنجه یا هر نوع تعرض جسمانی به شخص مظنون، الزام به معاینه پزشکی را مجدداً تکرار و بر آن تأکید کرده است. در این زمینه، بر اساس ماده مذکور:

با انقضای مدت ۹۶ ساعت و ۱۲۰ ساعت... علاوه بر امکان معاینه پزشکی از ابتدای تحت نظر، از ابتدای هر یک از دو تمدید فوق‌العاده، معاینه پزشکی توسط پزشک منتخب دادستان جمهوری (شهرستان)، قاضی تحقیق یا افسر پلیس قضایی الزامی است.

لذا نتیجه گرفته می‌شود که معاینه پزشکی در آ.د.ک. فرانسه تا ۲۴ ساعت اول به صورت یک حق اختیاری برای شخص تحت نظر محسوب می‌گردد (البته این حق مانع از اختیار موازی مقام قضایی برای انجام آن در هر زمان از تحت نظر نیست) و در وضعیت تمدید مدت به صورت یک الزام قانونی برای مقامات محسوب می‌گردد.

لایحه آ.د.ک. با توجه به عدم پیش‌بینی تمدید مدت تحت نظر، درباره الزام به

معاینه پزشکی یا انجام معاینه در زمان‌های تحت نظر در اماکن پلیس بیش از ۲۴ ساعت ساکت است و به این موضوع صرفاً به صورت یک حق اختیاری برای فرد در ابتدای تحت نظر اشاره نموده است.

د) حق همراهی وکیل

هرچند حضور وکیل مدافع در جلسه رسیدگی دادگاه و دفاع از متهم سابقه‌ای نسبتاً طولانی دارد، اما در طول تاریخ آیین دادرسی کیفری، استفاده متهم از معاضدت وکیل در جریان تحقیقات مقدماتی با تردیدهایی مواجه بوده است. طبق ماده ۱۸ از عنوان شانزدهم فرمان کیفری اوت ۱۶۷۰ فرانسه که نظام تفتیشی را در این کشور برقرار نمود: متهمان هر که باشند باید با زبان خود سخن گویند؛ بدون حضور و استفاده از وکیل مدافع (آشوری، ۱۳۸۹: ۱۳۸).

در همین راستا می‌توان در یک نگاه کلی، همراهی وکیل با متهم را در سه مرحله از هم تفکیک نمود: ۱. همراهی وکیل و برخورداری از معاضدت حقوقی در مرحله تحت نظر و در جریان جلسات اولیه استماع و بازجویی؛ ۲. حضور وکیل در جریان تحقیقات مقدماتی و در حضور بازپرس یا قاضی تحقیق؛ ۳. در مرحله محاکمه.

امروزه با توجه به گرایش سیستم‌های دادرسی در مرحله تحقیقات به سمت سیستم اتهامی، قاعده تساوی سلاح‌ها و توافعی شدن رسیدگی، حضور وکیل و همراهی او با متهم در تمامی مراحل دادرسی کیفری به عنوان یک حق دفاعی برای متهم پذیرفته شده است. در این میان، در مرحله تحت نظر با توجه به ویژگی‌ها و شرایط حاکم بر آن که در مقدمه بحث نیز بدان اشاره شد، رعایت حقوق دفاعی متهم اهمیت بیشتری می‌یابد. حق برخورداری از وکیل و بهره‌مندی از مشاوره و معاضدت حقوقی در این مرحله و در کل فرآیند دادرسی کیفری، امروزه به عنوان یک حق مسلم و ثابت در اسناد و معاهدات بین‌المللی شناخته می‌شود. بر اساس گزارش کمیته بین‌المللی صلیب سرخ، جلوگیری از حق انتخاب و مشورت با وکیل انتخابی یا هر وکیل دیگر، یکی از اساسی‌ترین تخلفات مربوط به حق دادرسی منصفانه در بسیاری از محاکمات جنایی پس از جنگ جهانی دوم بوده است (هاشمی، ۱۳۹۰: ۱۹۴). بند C ماده ۶ کنوانسیون

اروپایی حقوق بشر، بر حق برخورداری از همراهی وکیل مدافع منتخب یا وکیل مجانی در صورت عدم تمکن مالی تأکید دارد. بر اساس حقوق معاهدات بشردوستانه یعنی کنوانسیون سوم ژنو، حق مشورت با وکیل تعیینی در محاکمات بین‌المللی از جمله مبارزات مسلحانه بین‌المللی غیر قابل عدول است.

در کنار حق مذکور، متهم باید از حق ارتباط آزادانه با وکیل خود نیز بهره‌مند باشد. در این زمینه، کمیته حقوق بشر سازمان ملل متحد و دادگاه‌های حقوق بشر منطقه‌ای بر اهمیت «ملاقات آزادانه» به عنوان جنبه ضروری حق دفاع تأکید نموده‌اند (همان).

اساس حق مذکور، در هر دو نظام حقوقی ایران و فرانسه با تفاوت‌هایی پذیرفته شده است.^۱ ماده ۱۲۸ آ.د.ک. مصوب ۱۳۷۸ در بخش «بازجویی و اخذ تأمین» می‌گوید: متهم می‌تواند یک نفر وکیل، همراه خود داشته باشد. وکیل متهم می‌تواند بدون مداخله در امر تحقیق پس از خاتمه تحقیقات مطالبی را که برای کشف حقیقت و دفاع از متهم یا اجرای قوانین لازم بداند به قاضی اعلام نماید. اظهارات وکیل در صورت جلسه منعکس می‌شود.

با توجه به قانون آیین دادرسی کیفری ۱۲۹۰ و رویه عملی موجود، حق مذکور صرفاً ناظر به تحقیقات مقدماتی است که در دادسرا انجام می‌پذیرد و در حال حاضر قانون‌گذار درباره استفاده از وکیل در مرحله تحت نظر ساکت است. بند ۳ ماده واحده قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی نیز در یک عبارت کلی مقرر می‌دارد:

محاکم و دادسراها مکلف‌اند حق دفاع متهمان و مشتکی‌عنهم را رعایت کرده و فرصت استفاده از وکیل و کارشناس را برای آن‌ها فراهم کنند.

می‌توان با توجه به کلیت ماده مذکور، الزام مقامات قضایی را به رعایت حق همراهی وکیل برای شخص تحت نظر در قانون ایران استخراج نمود.

در لایحه آ.د.ک. این خلأ قانونی برطرف گردیده و بر حق شخص تحت نظر به همراهی وکیل تصریح شده که در ادامه بدان پرداخته خواهد شد. در قانون فرانسه در

۱. اصل ۳۵ قانون اساسی: «در همه دادگاه‌ها طرفین دعوی حق دارند برای خود وکیل انتخاب نمایند و اگر توانایی انتخاب وکیل را نداشته باشند باید برای آن‌ها امکانات تعیین وکیل فراهم گردد».

مرحله تحت نظر در خصوص حق همراهی وکیل به تفصیل در مواد متعدد بیان گردیده^۱ و همان گونه که در ادامه اشاره خواهد شد، این حق استثنائاتی نیز دارد که مشابه آن در برخی موارد لایحه آیین دادرسی کیفری نیز مشاهده می‌شود.^۲

۱- تأخیر استثنایی حضور وکیل مدافع در جلسات استماع

تا قبل از اصلاحات قانونی ۲۰۱۱، در بحث تحت نظر در قانون فرانسه حق همراهی وکیل از اولین جلسات استماع با شخص مظنون^۳ وجود داشت. در اصلاحات اخیر، حق مذکور با استثنائاتی مواجه شده است. ماده ۱-۳-۶۳ آ.د.ک. فرانسه در تأیید قاعده کلی یعنی حق همراهی وکیل می‌گوید:

از ابتدای نگهداری تحت نظر شخص می‌تواند همراهی یک وکیل را درخواست نماید.

در ادامه، بر اساس ماده ۴-۶۳:

وکیل تعیینی می‌تواند در شرایطی که محرمانه بودن مذاکرات آن‌ها تضمین گردد با شخص تحت نظر ملاقات نماید. مدت ملاقات نمی‌تواند از سی دقیقه تجاوز نماید.

در صورت تمدید مدت تحت نظر این حق با همان شرایط تجدید می‌شود. تنها تفاوت اساسی این ماده با ماده ۴۸ لایحه آ.د.ک. ایران، در مدت ملاقات وکیل با شخص تحت نظر است که در لایحه این مدت، حداکثر یک ساعت تعیین گردیده است. طبق ماده ۴۸ لایحه: *گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*

با شروع تحت نظر قرار گرفتن، متهم می‌تواند تقاضای حضور وکیل نماید. وکیل باید با رعایت و با توجه به محرمانه بودن تحقیقات و مذاکرات، با شخص تحت نظر ملاقات نماید و وکیل می‌تواند در پایان ملاقات با متهم که نباید بیشتر از یک ساعت باشد، ملاحظات کتبی خود را برای درج در پرونده ارائه دهد.

۱. مواد ۱-۳-۶۳ تا ۴-۶۳ آ.د.ک. فرانسه به موضوع حق همراهی وکیل در مرحله تحت نظر اختصاص دارد.
 ۲. کمیسیون اروپایی حقوق بشر معتقد است که بعضی از محدودیت‌ها در حق مشورت با وکیل انتخابی جهت حذف خطر تبانی در شرایط استثنایی مجاز خواهد بود (Krocher & Moller: 1982).
 ۳. موضوع استماع با بازپرسی متفاوت است؛ افسر پلیس قضایی صرفاً حق استماع فرد را دارد، ولی بازپرسی از سوی بازپرس پرونده صورت می‌گیرد.

در حقوق فرانسه بعد از تعیین میزان اختیارات وکیل در این مرحله، ماده ۴-۲-۶۳ که از تأسیسات قانون ۱۴ آوریل ۲۰۱۱ است، بر خلاف سابق به استثنای مهمی در تأخیر حضور وکیل در جلسات استماع یا مواجهه پرداخته است:

شخص تحت نظر می‌تواند درخواست نماید که در جلسات استماع و مواجهات یک نفر وکیل او را همراهی نماید. در این حالت، اولین جلسه استماع قبل از گذشت مدت ۲ ساعت از زمان اعلام حق همراهی وکیل، بدون حضور وکیل انتخابی یا وکیل تعیینی از سوی کانون وکلا، نمی‌تواند شروع گردد. در جریان جلسات استماع یا مواجهات، وکیل می‌تواند یادداشت برداری نماید.

تا اینجا بر قاعده کلی یعنی حق حضور وکیل تصریح شده است. طبق مفهوم مخالف عبارت ماده، با گذشت مدت ۲ ساعت، افسر پلیس قضایی می‌تواند جلسه استماع را بدون حضور وکیل شروع نماید. در صورت حضور وکیل در اثنای جلسه استماع، به درخواست شخص تحت نظر جلسه استماع متوقف می‌گردد و وکیل می‌تواند بر اساس تشریفات قانونی، اسناد موجود در پرونده را ملاحظه نماید. در صورت عدم چنین درخواستی از سوی شخص تحت نظر، وکیل مربوطه صرفاً در جلسه استماعی که در جریان است حضور می‌یابد. شایان ذکر است که این حق، استثنایی نیز دارد:

هنگامی که ضرورت‌های تحقیق ایجاب نماید که یک جلسه استماع فوری برگزار شود، دادستان جمهوری (شهرستان) می‌تواند طی یک دستور کتبی و موجه، بر اساس درخواست افسر پلیس قضایی مجوز برگزاری جلسه استماع را بدون انتظار گذشت مدت مذکور (۲ ساعت) صادر نماید.

این مطلب بدان معناست که در این حالت با مجوز دادستان، افسر پلیس قضایی می‌تواند جلسه استماع با شخص مظنون را بدون انتظار سپری شدن مدت ۲ ساعت و به صورت فوری برگزار نماید. این محرومیت از حق حضور وکیل، نامحدود نیست. در ماده مذکور برای این محرومیت، مدت زمانی مشخص و شرایطی تعیین گردیده است: [این محرومیت باید] با توجه به شرایط ویژه تحقیق یا برای حُسن جریان تحقیقات در جمع‌آوری و حفظ ادله یا برای پیشگیری از یک تعرض قریب الوقوع به اشخاص، اجتناب‌ناپذیر باشد. دادستان جمهوری (شهرستان) نمی‌تواند حضور وکیل در جلسات استماع یا مواجهات را بیش از حداکثر ۱۲ ساعت به تأخیر اندازد.

مقنن برای تصمیم دادستان یا قاضی آزادی‌ها و بازداشت در تأخیر حق مذکور، شرایط محدودکننده‌ای را اعمال نموده و برای جلوگیری از اختلال در روند تحقیقات پلیس در مرحله تحت نظر و با توجه به شدت جرم ارتكابی و ملاحظات مرتبط با تحت نظر، با استثنای دیگر، محرومیت از حق حضور وکیل را تا ۲۴ ساعت قابل تمدید دانسته است:

هنگامی که شخص به دلیل یک جنایت یا جنحه با مجازات حبس مساوی یا بیشتر از ۵ سال، در تحت نظر به سر می‌برد، قاضی آزادی‌ها و بازداشت می‌تواند به درخواست دادستان جمهوری (شهرستان)، مدت حضور وکیل را به بیش از ۱۲ ساعت و حداکثر تا ۲۴ ساعت به تأخیر اندازد. مجوز دادستان و قاضی آزادی‌ها و بازداشت در هر دو حالت باید کتبی، موجه، مستند به شرایط مصرح در ماده و متناسب با شرایط ناشی از جرم ارتكابی باشد. چنانچه مطابق شرایط پیش‌بینی شده، دستور تأخیر حضور وکیل از سوی دادستان یا قاضی آزادی‌ها و بازداشت صادر گردیده باشد، می‌توان برای همان مدت محرومیت، وکیل را از بررسی و ملاحظه صورت‌جلسات استماع شخص تحت نظر محروم نمود.

نکات کلّی که از این ماده می‌توان استخراج نمود شامل موارد زیر است:

۱. درخواست حضور وکیل از اولین جلسه استماع و مواجهه به عنوان یک حق و قاعده عمومی در جهت تضمین یک دادرسی منصفانه شناخته شده است؛
۲. هر گونه تأخیر در اجرای این حق امری استثنایی و نیازمند توجیهی قوی و مستدل است؛
۳. قانون‌گذار فرانسه زمان به تأخیر افتادن حضور وکیل را در دو بازه زمانی تا ۱۲ و ۲۴ ساعت تفکیک نموده و متناسب با افزایش مدت تأخیر، محدودیت‌های بیشتری را وضع نموده است. تأخیر تا ۱۲ ساعت از اختیارات دادستان جمهوری (شهرستان) است، اما تأخیر تا ۲۴ ساعت صرفاً در اختیار قاضی آزادی‌ها و بازداشت می‌باشد که از نظر حیطه اختیارات در خصوص تصمیم‌گیری درباره بازداشت یا آزادی فرد، اختیارات ویژه دارد؛
۴. محرومیت وکیل می‌تواند علاوه بر حضور در جلسات استماع، بررسی و ملاحظه صورت‌جلسات استماع را نیز در بر گیرد.

۲- تأخیر استثنایی در حق ملاقات متهم با وکیل مدافع در جرایم خاص

همان گونه که اشاره شد در اسناد بین‌المللی، حق ملاقات با وکیل از ابتدای دستگیری و بازداشت، حقی اساسی برای شخص مظنون شناخته شده است. اصول اساسی راجع به نقش وکلا و اصل ۱۷ در مجموعه اصول مربوط به حمایت از همه اشخاص تحت هرگونه بازداشت یا زندان، به طور مشخص مقرر می‌کند که شخص پس از دستگیری یا بازداشت باید فوراً از حق بهره‌مندی از معاضدت حقوقی به انتخاب خود آگاه گردد.^۱

در حقوق فرانسه که لایحه آ.د.ک. ایران نیز تا حدودی از آن پیروی نموده، حق ملاقات با وکیل در برخی جرایم محدود گردیده است. این محرومیت، غیر از محرومیت ذکر شده در بحث قبلی است. در این زمینه ماده ۸۸-۷۰۶ آ.د.ک. فرانسه مقرر می‌دارد: با نقض مواد ۴-۶۳ و ۲-۴-۶۳ چنانچه شخص به دلیل یکی از جرایم مندرج در ماده ۷۳-۷۰۶ تحت نظر قرار گرفته باشد، مداخله وکیل می‌تواند با اتخاذ تصمیمی مبتنی بر شرایط خاص تحقیق، ناشی از جمع‌آوری یا بررسی دلایل یا به دلیل پیشگیری از تعرض به اشخاص، برای حداکثر ۴۸ ساعت و چنانچه جرم ارتكابی مربوط به بندهای ۳ یا ۱۱ ماده ۷۳-۷۰۶^۲ باشد، برای حداکثر ۷۲ ساعت به تعویق افتد.

با توجه به عبارت ماده، تأخیر در حق ملاقات با وکیل جنبه الزام‌آور نداشته و تنها در صورت وجود دستور مقام قضایی امکان‌پذیر است. ضمناً محرومیت از حق ملاقات با وکیل تا ۲۴ ساعت، از اختیارات دادستان جمهوری (شهرستان) است که می‌تواند رأساً یا با درخواست افسر پلیس قضایی تصمیم‌گیری نماید و برای مدت بیش از ۲۴ ساعت، از اختیارات قاضی آزادی‌ها و بازداشت می‌باشد که با درخواست دادستان جمهوری (شهرستان) تصمیم‌گیری می‌نماید.

مشابه تأخیر استثنایی مذکور در حق ملاقات با وکیل، در لایحه آ.د.ک. ایران نیز پیش‌بینی شده است. بر اساس تبصره ماده ۴۸ لایحه:

1. Body of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Prisonment, UN General Assembly Resolution 43/173, Dec. 9, 1998 (۳۷۵: ۱۳۸۷، فضایی).
۲. شامل جنحه‌ها و جنایات باندى و سازمان‌یافته است.
۳. بند ۳ شامل جنایات و جنحه‌های قاچاق مواد مخدر و بند ۱۱ شامل جنایات و جنحه‌های سازنده اعمال تروریستی است.

اگر شخص به علت اتهام ارتکاب یکی از جرایم سازمان‌یافته و یا جرایم علیه امنیت داخلی یا خارجی کشور، سرقت و مواد مخدر و روان‌گردان و جرایم موضوع بندهای الف، ب و پ ماده ۳۰۲ این قانون^۱ تحت نظر قرار گرفته باشد، تا یک هفته پس از شروع تحت نظر قرار گرفتن، امکان ملاقات با وکیل ندارد.

البته لایحه بدون تفکیک در جرایم تبصره مذکور، به طور کلی مدت یک هفته را به عنوان مدت محرومیت از حق ملاقات با وکیل تعیین نموده است. بر این اساس، این محرومیت موقت از حق ملاقات با وکیل در لایحه جنبه الزام‌آور دارد. با توجه به تنوع و گستردگی جرایم علیه امنیت و جرایم عمدی علیه تمامیت جسمانی افراد در میزان مجازات و تبعات جرم ارتكابی، تعیین مدت ثابت یک هفته در منع ملاقات با وکیل در همه موارد از نواقص ماده به شمار می‌رود.

محرومیت حضور وکیل پیش‌بینی شده در تبصره ماده ۱۲۸ قانون آ.د.ک. مصوب ۱۳۷۸ را می‌توان با استثنائات یادشده، از جهاتی مشابه دانست. بر اساس این تبصره: در مواردی که موضوع جنبه محرمانه دارد یا حضور غیر متهم به تشخیص قاضی موجب فساد گردد و همچنین در خصوص جرایم علیه امنیت کشور، حضور وکیل در مرحله تحقیق با اجازه دادگاه خواهد بود.

البته این محرومیت به دلایل زیر با استثنای مذکور در قانون فرانسه و لایحه پیشنهادی تفاوت اساسی دارد:

۱. محرومیت می‌تواند کل مرحله تحقیقات مقدماتی را در بر گیرد؛
۲. در بیان مصادیق محرومیت، عبارت‌هایی همچون «جنبه محرمانه» یا «موجب فساد» به تشخیص قاضی به کار رفته که عملاً نامعین و مبهم است و بر گستره محرومیت می‌افزاید؛
۳. این محرومیت، مغایر با قوانین دیگر از جمله بند ۳ ماده واحده قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی در تکلیف محاکم و دادرها به رعایت حقوق دفاعی متهم و تمهید فرصت لازم جهت استفاده از وکیل مدافع، بدون قید و

۱. جرایم موجب مجازات سلب حیات، حبس ابد، قطع عضو و جنایات عمدی علیه تمامیت جسمانی با میزان ثلث دیه کامل یا بیش از آن.

شرط و نیز بند د ماده ۱۴ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی در تکلیف به حق برخورداری از وکیل است.

به همین دلیل، برخی وجود تبصره مذکور را برای محدود کردن حق دفاع متهم، اضرار به وی و جلوگیری از برگزاری دادرسی عادلانه دانسته‌اند (آشوری، ۱۳۸۹: ۱۴۳).

ه) حق اظهار نظر و سکوت

در قانون فرانسه، افسر پلیس قضایی یا پاسبان پلیس قضایی تحت نظارت او موظف است به متهم اطلاع‌رسانی نماید که حق اظهار نظر، پاسخ به سؤالات یا سکوت در برابر آن‌ها را دارد. این حق از اصل کلی ممنوعیت اجبار اشخاص به اقرار که در اصل ۳۸ قانون اساسی ایران نیز به آن تصریح شده و از اصل برائت نشئت می‌گیرد. بر اساس بند ۱ ماده ۵۵ اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی (ICC)، این حق باید به هر شخص تحت تحقیق داده شود (فضایی، ۱۳۸۷: ۳۶۹).

بدیهی است که سکوت مظنون، طبق اصل برائت نباید تنها دلیل مجرمیت او تلقی گردد.

ماده ۱-۶۳ آ.د.ک. فرانسه در مقام بیان آن، به حق بیان اظهارات، پاسخ به سؤالات و سکوت در برابر سؤالات صراحت دارد. این حق عملاً محدود به حق سکوت نیست و فرد تحت نظر می‌تواند بعد از بیان هویت خود^۱ به بیان اظهارات و نظرات خود، پاسخ به سؤالات طرح شده (که نباید خارج از چارچوب موضوع اتهام باشد) و سکوت در برابر آن بپردازد.

نسبت به حق مذکور، هیچ استثنایی در قانون آ.د.ک. فرانسه مشاهده نمی‌شود و این مطلب از متن ماده مذکور مشخص می‌گردد که بر خلاف حقوق دیگر که به مواد قانونی مربوطه ارجاع شده و در هر مورد استثنایی دارد، این حق مانند حق مربوط به اطلاع از محل، مدت و تمدیدهای احتمالی مدت تحت نظر، به طور مطلق بیان شده است.

۱. از مفاد ماده مذکور چنین برمی‌آید که فرد تحت نظر در بیان هویت خود حق سکوت ندارد و ملزم به معرفی هویت خود است.

نکته دیگر اینکه در اینجا علاوه بر برخورداری متهم تحت نظر از این حق، افسر پلیس قضایی از ابتدای تحت نظر موظف به اطلاع‌رسانی درباره آن به وی است. درباره تکلیف قضات یا ضابطان قضایی در اطلاع‌رسانی به متهم یا مظنون در ارتباط با حق مذکور، قانون ایران ساکت است. طبق ماده ۱۹۵ لایحه آیین دادرسی کیفری:

بازپرس پیش از شروع به تحقیق با توجه به حقوق متهم به وی اعلام می‌کند مراقب اظهارات خود باشد. سپس موضوع اتهام و ادله آن را به شکل صریح به او تفهیم می‌کند و به او اعلام می‌کند که اقرار یا همکاری مؤثر وی می‌تواند موجبات تخفیف مجازات او را در دادگاه فراهم سازد و آنگاه شروع به پرسش می‌کند. پرسش‌ها باید مفید، روشن، مرتبط با اتهام و در محدوده آن باشد. پرسش تلقینی یا همراه با اغفال، اکراه و اجبار متهم ممنوع است.

در ادامه در ماده ۱۹۷ مقرر گردیده است:

متهم می‌تواند سکوت اختیار کند. در این صورت مراتب امتناع وی از دادن پاسخ یا امضای اظهارات در صورت مجلس قید می‌شود.

بر این اساس، لایحه، تذکر به متهم مبنی بر برخورداری از تخفیف در دادگاه در صورت اقرار را مهم‌تر از تفهیم حق سکوت به متهم می‌داند. البته در این لایحه به صراحت درباره حق سکوت و تکلیف ضابط دادگستری به تفهیم آن به متهم در وضعیت تحت نظر بحث نشده و دو ماده اشاره شده نیز عملاً مربوط به شروع تحقیقات و اولین جلسات بازجویی از سوی قاضی تحقیق است و می‌توان گفت که مرحله تحت نظر را در بر نمی‌گیرد.

نتیجه‌گیری

از مقایسه قوانین آیین دادرسی کیفری ایران و فرانسه و بررسی تحولات صورت گرفته در اصلاحات اخیر قانون فرانسه و لایحه آ.د.ک. نکات و نتایج زیر به دست می‌آید:

۱- تشریفات قانونی فرایند تحت نظر در قانون فرانسه در مقایسه با قانون فعلی ایران بسیار گسترده است. چنین به نظر می‌رسد که قانون‌گذار ایرانی در قانون آ.د.ک. مصوب ۱۳۷۸، این مدت را نه به عنوان یک مرحله دادرسی کیفری، بلکه صرفاً به

عنوان دوره زمانی میان دستگیری و معرفی نزد مقام قضایی دانسته و بدین ترتیب تعریف و تبیین حقوق متهم را ضروری ندانسته است. لایحه آ.د.ک. در مقایسه با قانون فعلی، تحولات و ابداعات مهمی را درباره مرحله تحت نظر ایجاد نموده و قواعد و تشریفات مهمی جهت حمایت از شخص تحت نظر پیش‌بینی کرده است.

۲- در حقوق فرانسه تحت نظر به صورت یک مرحله مهم در فرایند دادرسی کیفری است. برای رعایت حقوق دفاعی متهم و از طرفی ملاحظه منافع عمومی جامعه، قواعد و استثنائات متعددی در این مرحله تعیین گردیده است. اصلاحات قانونی ۱۴ آوریل ۲۰۱۱ که در این مقاله بدان پرداخته شد گویای تحولات فراوان و نگاه ویژه قانون‌گذار فرانسوی به این مرحله است. گرایش قانون‌گذار به سمت اعمال محدودیت‌ها و استثنائات بیشتر در مقابل قواعد عمومی و مسلم، همچون تمدیدهای استثنایی و مکرر مدت تحت نظر و محرومیت‌های موقت متهم از برخی حقوق می‌تواند دلیلی بر گرایش امنیت‌محوری قانون‌گذار باشد. البته در کنار وضع استثنائات متعدد، قانون‌گذار فرانسوی سعی نموده تا با وضع تشریفات و تعیین قیود مشخص و محدودکننده، مانع سوءاستفاده‌های احتمالی و تضییع حقوق متهم گردد که از جمله آن‌ها می‌توان به منع تحت نظر قرار دادن افراد جز با وجود دلایل قابل قبول و محکم مبنی بر ارتکاب جرم، منع نگهداری فرد در وضعیت تحت نظر بیش از مدت‌های مقرر قانونی، تکلیف افسر پلیس قضایی به اعلام تمامی حقوق شخص تحت نظر به وی، لزوم اطلاع‌رسانی کامل و فوری به دادستان جمهوری (شهرستان) از اقدام به تدبیر تحت نظر از سوی افسر پلیس قضایی و کنترل و نظارت کامل دادستان بر وضعیت شخص تحت نظر اشاره کرد.

۳- تصویب قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی، نشان از تلاش قانون‌گذار ایران برای رفع خلأهای قانونی موجود درباره وضعیت و سرنوشت متهم بازداشتی است. بندهایی از ماده واحده این قانون که بدان اشاره شد به موضوع وضعیت شخص تحت نظر می‌پردازد. با این حال به دلیل کاستی‌های این قانون که مهم‌ترین آن فقدان ضمانت اجرای مناسب در مورد تخلف مأموران و مقامات مسئول در انجام وظایف و تکالیف قانونی است، تدوین‌کنندگان لایحه آ.د.ک. به این

خلاف‌های قانونی در بحث تحت نظر در قانون فعلی آیین دادرسی کیفری توجه داشته و تلاش نموده‌اند تا با بهره‌گیری از نظام قانونی کشورهای مختلف از جمله فرانسه آن را برطرف نمایند. پیش‌بینی مجازات برای متخلفان از مقررات مربوط در این لایحه، گامی در جهت تقویت قواعد تعریف‌شده در قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی است.^۱ بیشتر قواعد تعیین‌شده برای حمایت از شخص تحت نظر در قانون فرانسه، در لایحه آ.د.ک. نیز با تغییراتی آورده شده است. مطالعه و تطبیق مواد مرتبط، مؤید این مطلب است که جزئیات فراوانی از جمله در امکان تمدید مدت تحت نظر متناسب با شدت و شرایط جرم و برخی حقوق متهم در این مدت و استثنائاتی که نسبت به پاره‌ای از این حقوق وضع گردیده، مغفول مانده که این امر باعث می‌گردد تا در عمل این وضعیت با شرایط و منافع عمومی جامعه سازگار نباشد. عدم پیش‌بینی امکان تمدید مدت تحت نظر متناسب با شدت و تبعات جرم ارتكابی، عدم پیش‌بینی دقیق وضعیت برخی حقوق متهم مانند حق همراهی وکیل، حق معاینه پزشکی، حق اطلاع به نزدیکان و... در شرایط افزایش مدت تحت نظر از نکاتی است که لایحه آ.د.ک. به آن‌ها اشاره نکرده است. تعیین نکردن شرایط و تشریفات قانونی مشخص برای تمدید مدت تحت نظر باعث تقویت این ایده می‌گردد که در لایحه آ.د.ک. نیز مانند قانون آ.د.ک. مصوب ۱۳۷۸ همچنان تحت نظر به عنوان یک مرحله مشخص در فرایند دادرسی کیفری دیده نشده است.

۱. ماده ۶۳ لایحه آ.د.ک.: «تخلف از مقررات مواد ۳۰، ۳۴، ۳۵، ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۹، ۵۱، ۵۲، ۵۳، ۵۵، ۵۹ و ۱۴۱ این قانون توسط ضابطان موجب محکومیت به سه ماه تا یک سال انفصال از خدمات دولتی محکوم می‌شود».

کتاب‌شناسی

۱. آشوری، محمد، *آیین دادرسی کیفری*، تهران، سمت، ۱۳۸۹ ش.
۲. اردبیلی، محمدعلی، «نگهداری تحت نظر»، *علوم جنایی (مجموعه مقالات در تجلیل از استاد دکتر محمد آشوری)*، تهران، سمت، ۱۳۸۳ ش.
۳. بوریگان، ژاک و آن ماری سیمون، *آیین دادرسی کیفری*، ترجمه عباس تدین، ۱۳۸۹ ش.
۴. طه، فریده و لیلیا اشرافی، *دادرسی عادلانه*، تهران، میزان، ۱۳۸۶ ش.
۵. فضایی، مصطفی، *دادرسی عادلانه (محاکمات کیفری بین‌المللی)*، تهران، شهر دانش، ۱۳۸۷ ش.
۶. هاشمی، سیدحسن، *حق بر دادرسی منصفانه در شرایط اضطراری (دراسناد بین‌المللی و ایران)*، رساله دکتری، تهران، دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات، ۱۳۹۰ ش.
۷. هاشمی، سیدمحمد، *حقوق بشر و آزادی‌های اساسی*، تهران، میزان، ۱۳۸۴ ش.
8. Gozzi, Marie-Hélène, *Le Terrorism*, édition ellipses, Paris, 2003.
9. Guinchard S. et J. Buisson, *Procédure Pénale*, 4ème édition, Paris, édition Litec, 2008.
10. Krocher & Moller v. Switzerland, *European Commission on Human Rights*, 43 DR 3425 (1982), No. 8673/78.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی